

Barbara Oczkova

JĘZYK BOŚNIACKI

WIADOMOŚCI OGÓLNE

Język bośniacki (*bosanski jezik*) jest obecnie jednym z najmłodszych języków słowiańskich, bowiem jego status prawny został oficjalnie zatwierdzony w międzynarodowym porozumieniu politycznym w Dayton (USA) 21 listopada 1995 roku. Od tego momentu funkcjonuje on jako jeden z trzech (obok serbskiego i chorwackiego) równoprawnych języków na terenie Bośni i Hercegowiny. Nowo powstałe państwo zamieszkuje obecnie około 4 milionów obywateli – w większości jest to ludność muzułmańska (44%), ale również serbska (32%) i chorwacka (17%). Toteż pierwszym spornym zagadnieniem stała się sama nazwa języka, którą zanegowali Serbowie i Chorwaci. Termin *bośniacki* sugerował nazwę języka, którym posługują się wszyscy mieszkańcy Bośni i Hercegowiny, a z tym nie zgadzali się Serbowie i Chorwaci, mówiący językiem serbskim i chorwackim. W miejsce nazwy *bosanski jezik* proponowali oni termin o mniejszym zakresie, czyli *bošnjacki jezik*, dotyczący jedynie ludności muzułmańskiej – Bošnjaków. W dyskusji padały też propozycje innych terminów: *herceg-bosanski jezik* czy *srpsko-hrvatsko-muslimanski jezik*, które miały adekwatnie określać język posługujących się nim mieszkańców tego kraju. Przyjęto jednak nazwę pokrywającą się z nazwą państwa, tym bardziej że termin *bošnjacki*, poświadczony od XV wieku, a więc posiadający wielowiekową tradycję, oznaczał pierwotnie wszystkie grupy narodowe i religijne zamieszkujące Bośnię i był używany wymiennie z etnonimem *Bosanac*. Dopiero pod koniec XIX wieku *bošnjacki* został zawężony do określania ludności muzułmańskiej.

Powstanie języka, jak również samego państwa bośniackiego, było rezultatem rozpadu Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Jugosławii w 1991 roku, zakończonego krwawą wojną w latach 1991–1995, czyszcami etnicznymi i masowymi – szczególnie na terenie Bośni – ucieczkami i migracjami ludności. Rozbicie federacji zaowocowało powstaniem nowych państw, które proklamowały swoją niepodległość: Słowenii i Chorwacji (25 czerwca 1991 roku), Macedonii (18 listopada 1991 roku), Bośni i Hercegowiny (3 marca 1992 roku), „trzeciej”

Jugosławii, czyli Serbii i Czarnogóry (27 kwietnia 1992 roku). Po rozpadzie tej ostatniej wspólnoty państwowej, 3 czerwca 2006 roku, Czarnogóra ogłosiła niepodległość, a w Konstytucji Republiki Czarnogóry z 19 października 2007 roku stwierdzono, że językiem nowego państwa jest język czarnogórski – równocześnie najmłodszy język słowiański.

Uznanie samodzielności języka bośniackiego jest pierwszym tego typu aktem w jego historii, mimo posiadania przez niego bogatej tradycji piśmienniczej poświadczanej już od XII wieku. Przyczyn uznania go za odrębny język słowiański należy szukać w czynnikach pozajęzykowych, a konkretnie, jak już wspomniano, w sytuacji politycznej, w której nowo powstałe państwo bośniackie pragnęło budzić i utrwalać świadomość swoich obywateli wokół wspólnego terytorium, historii, tradycji kulturalnej czy języka. Nie należy jednak zapominać, że było to również urzeczywistnienie, obecnych od dawna, dążeń społeczności muzułmańskiej do uznania jej odrębności narodowej, językowej i kulturowej.

Na wcześniejszą nieobecność języka bośniackiego na liście języków słowiańskich wpłynęło kilka faktów. Jednym z nich było położenie geograficzne Bośni leżącej między Chorwacją a Serbią oraz jej zmienne losy historyczne związane z tymi krajami, od których Bośnia była często politycznie zależna. Drugą ważną przyczyną był sam język, to jest dialekt sztokawski, wspólny z Serbami, Chorwatami i Czarnogórcami, co sprawiło, że w okresie funkcjonowania języka serbsko-chorwackiego średniowieczne zabytki piśmiennictwa bośniackiego były zaliczane do dziedzictwa średniowiecznej literatury serbskiej, jedynie z zaznaczeniem, że powstały na terenie Bośni. Klasycznym przykładem może być *povelja* bośniackiego bana Kulina z 28 sierpnia 1189 roku pisana prawie czystą sztokawszczyzną swojej epoki, otwierająca listę średniowiecznych zabytków serbskich. Zmienność granic politycznych oraz system gramatyczny oparty na wspólnym dialekcie zdeterminowały cały późniejszy rozwój i status języka bośniackiego, który w pierwszym okresie standaryzacji języka serbskiego przez Vuka Karadžicia, jak i późniejszego powstania języka serbsko-chorwackiego nie posiadał własnej, odrębnej, lingwistycznej „osobowości”.

Pierwsze informacje o Bośni pochodzą z frankońskich annałów (*Regio Rationaris ducis*), a następnie z dzieła cesarza bizantyjskiego Konstantyna VII Porfirogenety (*De administrando imperio*, X wiek), który wymienił ją jako część Serbii oraz z dwunastowiecznego *Latopisu popa Duklanina*.

Historia państwowości bośniackiej była równie skomplikowana jak jej stosunki etniczne czy religijne. Jej kolebką było pierwotnie dorzecze rzeki Bosna (stąd nazwa kraju), leżące w środkowej części Półwyspu Bałkańskiego, skąd jej granice rozszerzały się stopniowo na tereny sąsiednie. Po okresach niezawisłości państwowej i potęgi w XIV wieku za czasów panowania króla Tvrtka I Kotromanicia, który w 1377 roku koronował się na króla Bośni, Serbii (Raški), Dalmacji, Chorwacji i Przymorza, nastąpił upadek świetności i rozpad na wiele państweczek feudalnych. Władający Humem i rywalizujący z królem bośniackim wojewoda Stjepan Vukčić-Kosača w 1448 roku obwołał się *hercogom od svetog Save*, zmie-

niając dotychczasową nazwę Humu na Hercegowinę, która będzie odtąd współtworzyć nazwę kraju. Krótki stosunkowo okres bośniackiej świetności zdominował czas wewnętrznych walk i ulegania obcym wpływom. Podbita przez Turcję w 1463 roku, pozostała pod jej panowaniem najdłużej, bo aż do 1878 roku, kiedy decyzją kongresu berlińskiego przeszła pod zarząd administracyjny Austrii, formalnie nadal jednak należąc do Turcji. Sytuację tę zmieniła dopiero aneksja Bośni i Hercegowiny dokonana w 1908 roku przez Austro-Węgry.

Specyfikę i kulturową odrębność Bośni tworzyły jej tylko właściwe zjawiska, z których niewątpliwie najważniejszym było pojawienie się na przełomie XII i XIII wieku *bogomilizmu* – herezji neomanichejskiej, której doktryna stała się podstawą autonomicznego Kościoła bośniackiego, oficjalnego Kościoła państwowego i, dodajmy, jedynego wówczas w Europie „państwa heretyckiego”. Jego wyznawcy nosili nazwę *patarenów* lub *babunów* i przetrwali do najazdu tureckiego, mimo zgodnego zwalczania ich zarówno przez Cerkiew prawosławną, jak i Kościół katolicki, które w 1203 roku zorganizowały nawet wspólną wyprawę krzyżową, zmuszając bana Kulina do chwilowego wyrzeczenia się bogomilizmu.

Drugim wyznacznikiem był islam, jako konsekwencja podboju tureckiego. Proces islamizacji objął najpierw ludność miast, a następnie wsi. Masowo też przyjmowali go bogomilcy. Rezultatem było pojawienie się Muzułmanów jako nowej grupy etnicznej. Była to zislamizowana ludność słowiańska, chorwacka i, w mniejszym stopniu, serbska, pochodząca głównie z Bośni i Hercegowiny. Część ludności muzułmańskiej miała pochodzenie tureckie – byli nimi potomkowie osiadłych tu osadników tureckich. W Bośni tureckiej zamieszkująca ją ludność dzieliła się na prawosławną, katolicką i muzułmańską. Społeczno-gospodarcza polityka imperium osmańskiego, idąca zarówno w kierunku uprzywilejowania muzułmańskiej grupy społecznej, jak i wciągnięcia jej w orbitę bogatej kultury orientalnej, z biegiem czasu wytworzyła przepaść między muzułmanami a pozostałą ludnością prawosławną i katolicką. Narodowe samookreślenie stało się aktualne dopiero pod koniec XIX wieku, kiedy wyznawcy poszczególnych Kościołów zaczęli się utożsamiać z narodem serbskim czy chorwackim, a muzułmanie, jak już wspomniano, zaczęli identyfikować się z określeniem *Bošnjak*. Za odrębną narodowość Muzułmanie zostali uznani dopiero decyzją partyjnych władz jugosłowiańskich w 1968 roku, co potwierdził następnie spis ludności z 1971 roku. Był to jedyny w XX wieku wypadek, kiedy wyznanie stało się wyznacznikiem narodowości.

Czterechsetletnia okupacja turecka zrodziła również bogactwo piśmiennictwa, nie tylko w języku rodzimym, bośniackim, ale i w językach orientalnych. Pełniły one na terenie Bośni różne funkcje. Język turecki był językiem administracji państwowej, arabski językiem religii (*Koran*), zaś perski używany był w twórczości literackiej, szczególnie w poezji. Twórczość rodzimą i orientálną łączyła kolejna specyficzna bośniacka osobliwość kulturowa, a mianowicie literatura *alhamijado* (z arabskiego ‘obcy, niearabski’), pisana bośniacką sztokawszczyzną, ale zapisywana wariantem alfabetu arabskiego – *arebicą*. Pierwszym przykładem tej

literatury jest wiersz miłosny z 1588 lub 1589 roku, ale istniały też inne gatunki literackie (dokumenty religijne, przypowieści, teksty medyczne, naukowe, folklorystyczne, listy prywatne i dokumenty służbowe)¹. Bogata była także, podobnie jak na całych słowiańskich Bałkanach, rodzima twórczość ludowa obejmująca tu w Bośni przede wszystkim pieśni epickie (np. *Hasanaginica*, *Smrt Omera*) i pieśni miłosne, tzw. *sevdalinki* (z arabskiego *sevdah* ‘miłość, tęsknota miłosna’).

Mozaika etniczna, kulturowa i językowa stanowiła zarówno w historii, jak i współcześnie główną cechę tego obszaru bałkańskiego.

Nazwa języka

Nominacja języka w Bośni była zawsze zagadnieniem wzbudzającym liczne dyskusje.

Termin *bosanski jezik* pojawił się już w XV wieku w sławnym ortograficznym traktacie *Skazanje o pismenih* autorstwa Konstantego Filozofa Kosteneckiego z klasztoru Manasija (Resava) we wschodniej Serbii, powstałym w latach dwudziestych XV stulecia. Autor wymienia go w kontekście innych języków słowiańskich. W późniejszych zapisach termin *jezyk bośniacki* występował często u chorwackich pisarzy, a także leksykografów i oznaczał wówczas sztokawszczyznę bośniacką lub najogólniej sztokawszczyznę w ogóle, dialekt o największym zasięgu, jeżeli chodzi o zachodnią część Półwyspu Bałkańskiego, którą mówiono i pisano także na terenie Bośni. Najsławniejszy jest zapis w słowniku Jakova Mikalji *Blago jezika slovinskoga ili slovník u komu izgovarjajuse rječi slovinske latinski i diački/Thesaurus linguae illyricae sive dictionarium illyricum in quo verba Illyrica Italice & Latine redduntur* (1649–1651). Autor – ówczesny kodyfikator języka chorwackiego – opowiadał się za sztokawszczyzną jako podstawą języka literackiego i nazywał ją językiem bośniackim, stwierdzając, że jest to język najpiękniejszy (*la lingua Bosnese sia la piu bella*). Przykłady poświadczeń zarówno nazwy języka, jak i grupy etnicznej, *Bosanci*, *Bošnjaci*, zamieszkującej Bošnię można mnożyć. Natomiast użycie nazwy języka *stricte* w odniesieniu do terytorium bośniackiego pojawiło się dopiero w 1878 roku, czyli od początku okupacji Bośni i Hercegowiny przez monarchię austro-węgierską. Administrator z ramienia Austro-Węgier – Benjamin Kállay, z zamiarem integracji zróżnicowanych etnicznie i konfesyjnie mieszkańców, musiał zająć się zarówno problemem szkolnictwa, jak i językiem nauczania. W czerwcu 1879 roku określił on język wykładowy terminem *chorwacki*, aby po miesiącu wprowadzić w jego miejsce urzędową nazwę *zemaljski jezik* („język krajowy”). Funkcjonowały również, nawet w użyciu oficjalnym, inne nazwy języka, na przykład: *sprskohrvatski ze-*

¹ Literatura ta nie jest jeszcze dostatecznie zbadana, a wydarzenia ostatnich wojen zdecydowanie te badania utrudnia. Mianowicie, większa część zabytków tego piśmiennictwa przechowywana w Instytucie Orientalnym w Sarajewie spłonęła w czasie ostatniego konfliktu bośniackiego (w latach 1991–1995).

maljski jezik, bosanski ili srpsko-hrvatski zemaljski jezik, bosanskohercegovački zemaljski jezik, czy w końcu *bosanski zemaljski jezik* („bośniacki język krajowy”), który zyskał status nazwy języka wykładowego. Ta ostatnia nominacja realizowała również cel polityczny – miała bowiem kształtować odrębną bośniacką narodowość, jako przeciwwagę istniejących wówczas wielkoserbskich tendencji politycznych. Pierwsza gramatyka Franca Vuleticia wydana w 1890 roku nosiła tytuł *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*, lecz autor, jako przeciwnik terminu *bosanski jezik*, nie pozwolił na umieszczenie na niej swojego nazwiska. W 1907 roku dotychczasowa nazwa, ze względu na zmianę ówczesnej polityki monarchii, została zastąpiona terminem *srpsko-hrvatski jezik*. Jednakże powszechnie wśród ludu używaną nazwą był *naš jezik*. Od 1918 roku, czyli powstania Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, obowiązywał termin *serbsko-chorwacki*, zaś *bośniacki* w potocznym użyciu, aż do rozpadu państwa i języka serbsko-chorwackiego w 1991 roku, oznaczał tenże język występujący na terenie Bośni i Hercegowiny.

HISTORIA JĘZYKA LITERACKIEGO

Piśmiennictwo bośniackie w okresie średniowiecza

Początki języka literackiego w Bośni sięgają XII wieku i, podobnie jak w Chorwacji czy Serbii, obok tradycyjnego tu staro-cerkiewno-słowiańskiego w redakcji bośniackiej (sztokawskiej) funkcjonującego w sferze *sacrum*, w piśmiennictwie świeckim występował dialekt ludowy, z ewentualnymi wpływami cerkiewnymi (*listine, povelje* z najbardziej znanym zabytkiem *Povelja bana Kulina*, 1189).

Pod względem językowym redakcja bośniacka, podobnie jak i serbska, oparta na dialekcie sztokawskim, posiada te cechy, które występują w redakcji serbskiej i chorwackiej, a więc denazalizację nosówek, ujednolicenie jerów, rozwój *y > i*. Jej nieco późniejszą, od XIII wieku, oryginalną cechą jest rozwój psł. *jat > i*. Ikawizowany jest na przykład *Fragment splicki, Mletački zbornik, Zbornik krstijanina Radosava* i in.

Poświadczenia najstarszego bośniackiego piśmiennictwa są związane z alfabetem głągolicim, pierwszym słowiańskim pismem na tym terenie wypieranym następnie, od końca XII wieku, przez cyrylicę. Głągolica na terenie Bośni jest ważnym elementem tradycji cyrylo-metodiańskich i wiąże się z nią nadal otwarte pytanie o jej genezę. Pierwsza hipoteza łączy bośniacką głągolicę z działalnością Metodego jako arcybiskupa Srijemu (Sirmium), druga z ochrydzką szkołą macedońską, zaś trzecia wywodzi ją z Chorwacji.

Najwcześniejszym potwierdzeniem obecności głągolicy w Bośni jest, podobnie jak w Chorwacji, kamienna epigrafika, na przykład *Humačka ploča* (X–XI

wiek), *Plyta Kulina* (1193) czy napis w kościele w Kijevcach (XI–XII wiek). Z innych tekstów zachowały się tylko fragmenty, a wśród nich *Apostoł Grškovića* (cztery karty z pierwszej połowy XII wieku), *Apostoł Mihanovića* (dwie karty z XII wieku) oraz *Fragment splicki* z początku XIII wieku, który zawiera fragment mszy katolickiej. Nieco dłużej głągolica zachowała się na zachodzie Bośni.

Kolejną grupę stanowią cyrylickie zabytki liturgiczne, które trudno niekiedy bezbłędnie zakwalifikować do określonego obrządku, ponieważ dokładnie nie wiemy, jaki on był w bośniackim kościele bogomilskim (wiadomo na pewno, że różnił się od obrządku prawosławnego i katolickiego). Bogomilskie księgi były niszczone lub adaptowane do obrządku wschodniego. Na marginesie jednego z takich przystosowanych ewangelarzy (*Prpikovićevo jevanđelje*, przełom XIV i XV wieku) znajdujemy wymowny dopisek odzwierciedlający negatywny stosunek prawosławnego skryby czy też użytkownika do poprzedniego bogomilskiego twórcy kodeksu, a wypowiadający się o nim jako „*I bog zna – neka je to svinja bila*” (Sam Bóg wie, jaka to była świnia). Pewne cechy pozwalają połączyć kilka zabytków z bogomilizmem. Są to dwa ewangeliarze: *Nikoljsko jevanđelje* (początek XV wieku) i *Srećkovićevo jevanđelje* (koniec XIV wieku), a także *Zbornik krstjanina Hvala* – inaczej *Boloński rękopis* (1404), skądinąd największy bośniacki zabytek językowy, i *Rukopis krstjanina Radosava* (połowa XV wieku). Chociaż są to zabytki cyrylickie, to analiza ich wykazała, że zostały przepisane z oryginałów głągolicznych, a fragmenty tekstu głągoliczkiego zachowane w *Rękopisie Radosava* zidentyfikowano jako jedenastowieczną głągolicę typu chorwackiego. Inne obszerniejsze liturgiczne teksty bośniackie jak *Ewangeliarz Divoša* (XIV wiek) czy *Mletački zbornik* (przełom XIV i XV wieku) nie są konkretnie związane ani z obrządkiem wschodnim, ani z zachodnim. Natomiast poza wspomnianym już katolickim *Fragmentem splickim*, obrządek wschodni reprezentują cztery cyrylickie karty, *Kijevski bosanski listići* (przełom XIV i XV wieku), które są częścią prawosławnego *parimejnika*. Oba zabytki pochodzą z obszarów peryferycznych Bośni.

Średniowieczną literaturę świecką ilustruje *Berlińska Aleksandrida* z końca XV wieku pisana dość niejednorodną sztokawską bośniacką naznaczoną cerkiewizmami.

Cyrylica była drugim, powszechnie używanym alfabetem słowiańskim na terenie Bośni, wykształciła tu swoją specyficzną postać i w XIX wieku została określona mianem *bosančicy* – stanowiącej bośniacki wariant cyryliczkiego *skopisu*. Wcześniej używano takich terminów jak *bosanica*, *bosanska azbuka*, *bosanska ćirilica*, *sprsko pismo* i in. Wtórne różnice graficzne wprowadził Matija Divković (1563–1631) uważany za ojca cyklu piśmiennictwa bośniackich franciszkanów z XVII i XVIII wieku. Charakterystyczną cechą literackiej działalności tego katolickiego zakonu było używanie bośniackiego alfabetu – cyrylicy, na znak poszanowania zastanej tradycji lokalnej, co nakazywały nawet specjalne orędzia prowincjałów zakonu. Franciszkanie używali go jeszcze w XVIII wieku. W konsekwencji, ze względu na użytkowników rozróżnia się tzw. *bosančice* fran-

ciszkańską (*manastirska bosančica*) i *bosančice* muzułmańskich begów (*begovska bosančica*). W środowisku prawosławnym częściej używana była klasyczna cyrylica.

Literatura bośniackich franciszkanów, jej rola i funkcjonowanie zaliczane są do chorwackiej tradycji literackiej², choć przynależą również, jako powstałe na terenie Bośni, do jej historycznego dziedzictwa piśmienniczego. Działalność bośniackich franciszkanów, szerzących na terenie Bośni kulturę duchową, ale też i materialną, była wysoko oceniana przez miejscową ludność, która nazywała zakonników „wujkami” (*ujaci*), co równocześnie oddawało bliskość łączących ich pozytywnych relacji. Sama literatura, o wybitnie utylitarnym charakterze, pozbawiona zbytnich ambicji artystycznych, bazująca głównie na przekładach, miała wówczas niezaprzeczalną wartość jako jedyna literatura w języku narodowym na terenach turczonej Bośni i Hercegowiny, a w dodatku odpowiadała na zapotrzebowanie prostego odbiorcy ludowego.

Język bośniacki w okresie języka serbsko-chorwackiego

W funkcjonującym od 1918 roku języku serbsko-chorwackim, który połączył oddzielne dotąd języki serbski i chorwacki, aż do lat siedemdziesiątych XX wieku nie uwzględniano języka bośniackiego. Nie był wspomniany także we wcześniejszym dokumencie z 1850 roku, tzw. *Umowie wiedeńskiej*, który wstępnie ustalał zasady przyszłego językowego zjednoczenia Serbów i Chorwatów. Bośnia i Bośniacy nie byli także wymienieni w dokumencie *Umowy nowosadzkiej* z 1954 roku, w którym stwierdzano między innymi, że serbsko-chorwacki jako „narodowy język Serbów, Chorwatów i Czarnogórców jest jednym językiem”.

W połowie lat sześćdziesiątych XX wieku, czyli w okresie wypracowywania modelu dwóch wariantów – serbskiego i chorwackiego – w obrębie języka serbsko-chorwackiego³ także nie wyodrębniano wariantu bośniackiego. Wielonarodowa i wielokulturowa struktura ludnościowa Bośni sprawiała, że na terenie tym dokonywała się jedynie neutralizacja lub interferencja obu głównych wariantów, nieprzyznająca sztokawszczyźnie bośniackiej statusu odrębnego, samodzielnego wariantu. Toteż „odmianę” bośniacko-hercegowińską nazywano *interwariantem*, *subwariantem*, *międzywariantem* lub *literacko-językowym idiomem*. Przenikanie się i mieszanie w praktyce językowej cech serbskich i chorwackich, ich synonimiczne używanie, szczególnie w leksyce (np. chorw. *vlak* i serb. *voz*, *kruh/hljeb*, *tvornica/fabrika*) tworzyło w istocie język będący i serbskim, i chorwackim, czyli rzeczywisty język serbsko-chorwacki, który miał szansę realizacji jedynie na tym terenie. Znajdowało to odzwierciedlenie także w szkolnictwie, w postaci na przykład tygodnia alfabetu cyrylicznego (serbskiego) i alfabetu łacińskiego (chorwac-

² Zob. artykuł *Język chorwacki* w niniejszym tomie.

³ Szerzej o tym w artykule *Język chorwacki* w niniejszym tomie.

kiego). Norma językowa panująca na tym terenie miała więc charakter koniunktywny, tzn. taki, który umożliwiał użytkownikowi swobodny wybór elementów językowych, z wariantu serbskiego czy chorwackiego, z wyjątkiem wymowy ijekawsko-jekawskiej, która była obowiązująca – wspólna z chorwackim i różna od ekawskiej wymowy serbskiej.

Językoznawcy bośniaccy zaczęli jednak już od lat siedemdziesiątych XX wieku wypracowywać model odrębnego, trzeciego wariantu bośniackiego. Charakteryzowały go głównie cechy powstałe w procesie kilkusetletniej islamizacji kraju, widoczne szczególnie w leksyce będącej pod dużym wpływem języka tureckiego i arabskiego, ale także w innych dziedzinach języka.

Obecnie język bośniacki znajduje się niewątpliwie *in statu nascendi*. Podstawę jego normy stanowi kilka prac językoznawczych, szczególnie autorstwa Senahida Halilovicia: *Bosanski jezik* (Sarajevo, 1991), który zawiera wybór tekstów o języku bośniackim, jak i bibliografię prac z tej dziedziny oraz zasady pisowni (*Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo 1996). Z kolei autorem słownika *Rječnik bosanskoga jezika* (*Karakteristična leksika*), [IV wydanie, Sarajevo 1996] jest Alija Isaković. Słownik ten, jak wskazuje podtytuł, jest raczej źródłem specyficznej bośniacko-muzułmańskiej leksyki niż słownikiem normatywnym. Gramatyki typu szkolnego czekają na pogłębioną wersję naukową. Norma językowa jest nadal płynna. Szczególną rolę odgrywa leksyka pochodzenia tureckiego. Język odwołuje się do literackiej tradycji bośniackich mużulmanów, do literatury *alhamijado*, ale również do *sevđalinek*. Ten silny zwrot ku tradycji mużulmańskiej, któremu towarzyszy puryzm nacjonalistyczny, przypomina też charakter współczesnej normalizacji języka chorwackiego.

Język literacki w Bośni pełni obecnie funkcję prestiżową, poświadczając, że jego użytkownicy, którzy nadali swojemu kodowi rangę języka, podnoszą tym samym swój status do statusu narodu, a język do języka narodowego. Równocześnie język bośniacki stał się równoprawny w stosunku do pozostałych języków „post-serbsko-chorwackich”, czyli serbskiego, chorwackiego i czarnogórskiego.

WYBRANE CECHY CHARAKTERYSTYCZNE JĘZYKA BOŚNIACKIEGO

W dialekcie sztokawskim (stanowiącym podstawę języka bośniackiego), na terenie Bośni i Hercegowiny, ze względu na przyjęte kryteria klasyfikacji⁴, można wyodrębnić trzy grupy:

- dialekt wschodniobośniacki, starsztockawski z ijekawską realizacją psł. *jat*;
- dialekt zachodni, bośniacko-hercegowiński nowosztockawski, ikawski;
- dialekt wschodniohercegowiński, nowosztockawski, ijekawsko-jekawski.

---

⁴ Zob. artykuł *Język chorwacki* w niniejszym tomie.

Sztokawszczyznę bośniacką, obok cech typowych dla tego dialektu⁵, charakteryzuje kilka zjawisk, które wykształciły się na tym terenie w wyniku długotrwałych wpływów tureckich. Należy tu wytworzenie się pewnych wtórnych różnic fonetycznych, które pojawiły się w języku wszystkich Muzułmanów – niezależnie od tego, jakim mówili dialektem. Należą tu między innymi cechy fonetyczne:

- wymowa fonemu *h* [χ] u Muzułmanów, wobec jego powszechnego zaniżu lub substytucji w sztokawszczyźnie, które dokonały się na przełomie XVI i XVII wieku; zachowanie *h* u Muzułmanów, zarówno w wyrazach rodzimych, jak i obcych, tłumaczy się ich kontaktem z językiem tureckim i arabskim; należy tu też występowanie sekundarnego *h* (*sahat*) oraz w ogóle wyższa niż w języku serbskim bądź chorwackim frekwencja występowania tego fonemu;
- poświadczony jest także fonem *f* bez substytucji przez *p*, *v*;
- neutralizacja opozycji *ć – ċ* i *ź – ž* na rzecz *č – ž*;
- typowe zjawisko podwojenia spółgłosek w turcyzmach (*Allah*, *dżennet* ‘raj muzułmański’, *ummet* ‘naród, zwolennicy’).

Jednakże najbardziej charakterystyczną cechą jest leksyka, licząca tysiące wyrazów pochodzenia tureckiego i arabskiego (np. *bašta* ‘ogród’, *dżezva* ‘tygielek do zaparzania kawy’), zapożyczone także w językach serbskim i chorwackim, jak również duża liczba derywatów z tureckimi sufiksami *-džija*, *-luk*, *-lija* dodawanymi do podstaw słowiańskich (np. *govordžija* ‘mówca’, *dućandžija* ‘sklepiarz’, *bezobrazluk* ‘bezcelność’, *Sarajlija* ‘mieszkaniec Sarajewa’). W onomastyce bośniackiej widoczne są także duże wpływy języków orientalnych, szczególnie w imionach, nazwiskach i nazwach miejscowych (np. *Hasan*, *Fatima*, *Mehmedagić*, *Samardžija*, *Kujundžić*, *Pašina Voda*). Konsekwencją konfesyjno-kulturową była także obecność charakterystycznej terminologii religijnej obejmującej nie tylko wyrazy *stricte* religijne, ale też te związane ze świętami (*Bajram*, *Ramazan*), rytuałami (*namaz* ‘modlitwa turecka’, *sunnet* ‘obrzezanie’) czy zwroty (*selamun alejkum* ‘pokój z tobą – pozdrowienie zastępujące obecnie *dobar dan*’, *Allah rahmetejle/rahmetile* ‘niech się Allah zmiłuje’, *šehit-martir* ‘ten, który zginął za wiarę – napis na klepsydrach’). Cechy te wyróżniają również współczesny język bośniacki. Pierwszym słownikiem turecko-bośniackim w formie wierszowanej, który odnotował tę leksykalną specyfikę, było dzieło *Potur Šahidija* z 1631 roku, którego autorem był Muhamed Hevajja Uskufija.

Bibliografia

- Halilović, Senahid, 1991: *Bosanski jezik*, Sarajevo.
 Hofman-Pianka, Agnieszka, 2000: *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*, Kraków.

⁵ O cechach dialektu sztokawskiego, zob. w artykułach *Język serbski* i *Język chorwacki* w niniejszym tomie.

Kuna, Herta, 1974: *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, Sarajewo.

Okuka, Miloš, Stančić Ljiljana, 1991: (red.) *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*, München.